

Χρηματιστήριο αθηνών μια προσπάθεια ιστορικής αναγνώσης

ΕΡΕΥΝΑ – ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΜΠΡΕΓΙΑΝΝΗ
Ιστορικός

απαρχες και πρώτες περιπέτειες

Εύλογα οι πρώτοι υπό διαπραγμάτευση τίτλοι στην ελληνική “χρηματαγορά” του XIX αιώνα, ήταν οι ομολογίες των Δανείων των 6.000.000 και 28.000.000 δραχμών. Οι μαρτυρίες απηχούν την οικονομική ατμόσφαιρα της εποχής: “ἀπί τῆς διασταυρώσεως τῶν ἰδῶν ἈΕΕρμού καί Α ὄλου καί ὄνωθεν τοῦ ἱστορικοῦ Καφενείου τῆς Ἀεωραίας ἈΕλλάδος, ἀν τῶν ἰποῖδω ἀπί τῆς πρώτης Δυναστείας ἔμμεν ἀνεβίβαζον καί κατέρριπτον τάς Κυβερνήσεις, ὅκειτο ἡ Λέσχη τῶν ἀμπούρων Ἀθηνῶν κατά τό ὅτος 1870. [...] οὕτως εὐλίγον κατ’ εὐλίγον ἀσχηματίσθη κάποια διάθεσις πρός μεγαλυτέραν καί σημαντικότερα περί τὰ τοιαῦτα συναλλαγῆν⁽¹⁾. Κατά τα φαινόμενα η ίδρυση της Πιστωτικής Τράπεζας το 1872 βρήκε το κλίμα στη Λέσχη φιλικό για τη διενέργεια ευρύτερων χρηματιστηριακών πράξεων. Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε ήδη σε προηγούμενο κείμενο, η ελληνική χρηματιστηριακή αγορά γεννάται τη στιγμή που ιδρύεται η Ελληνική Εταιρεία των Μεταλλουργείων Λαυρίου. Πράγματι, η κυβερνητική πράξη ιδρύσεως του αθηναϊκού Χρηματιστηρίου χρονολογείται το 1876, επί πρωθυπουργίας Αλεξάνδρου Κουμουνδούρου. Το ιδρυτικό Διάταγμα της 30ής Σεπτεμβρίου 1876 διαπνέεται από τις αρχές του γαλλικού Code de Commerce του 1808. Απηχώντας παλαιότερα πρότυπα, οι διατάξεις του δεν επαρκούν για τον πλήρη ορισμό της έννοιας της χρηματιστηριακής αγοράς, καθώς ρυθμίζουν ατελώς τα σχετικά με την εσωτερική οργάνωσή της⁽²⁾. Τέσσερα χρόνια αργό-

τερα εγκρίνεται και ο κανονισμός λειτουργίας, ενώ το ίδιο έτος (1880) συγκαροτείται η πρώτη Επιτροπή του Χρηματιστηρίου: η Επιτροπή τίθεται υπό την προεδρία του Διοικητή της Εθνικής Τράπεζας Μάρκου Ρενιέρη, ο οποίος όμως δεν απεδέχθη την εκλογή του. Γι' αυτό το λόγο, οι συμμετέχοντες στην Επιτροπή τραπεζίτες της εποχής ρυθμίζουν εξ ολοκλήρου τα της εσωτερικής λειτουργίας του νεογέννητου Χρηματιστηρίου. Από την 2α Μαΐου 1880 το αθηναϊκό Χρηματιστήριο αρχίζει κανονικά τις εργασίες του στεγαζόμενο στη δυτική πλευρά της οικίας Μελά, εκεί όπου αργότερα θα εγκατασταθεί το Ταχυδρομείο⁽³⁾.

Σύμφωνα με τις αρχικές ρυθμίσεις, ο αριθμός των χρηματιστών και μεσιτών ορίστηκε σε είκοσι πέντε, ενώ η καταβλητέα εγγύηση περιορίστηκε με Βασιλικό Διάταγμα σε πέντε χιλιάδες δραχμές έναντι των 25.000 που ήταν η πρόταση της Επιτροπής Χρηματιστηρίου. Εξ άλλου “μόνο οι πτωχεύσαντες και μη τυχόντες αποκατάστασης αποκλείονται τοῦ Χρηματιστηρίου”. Σε γενικές γραμμές, ο αριθμός των τραπεζών που συμμετέχουν στον κόσμο του Χρηματιστηρίου, κατά τον XIX αιώνα, ανέρχεται σε δεκαπέντε – συμπεριλαμβανομένων των διελυμμένων τραπεζικών ιδρυμάτων –, ενώ οι εταιρείες υπερβαίνουν τις πενήντα. Κατά την παραπάνω περίοδο, ο θεσμός του Χρηματιστηρίου επλήγη από τρεις κρίσεις. Η γνωστότερη εξ αυτών αφορά την υπερτίμηση των μετοχών της ελληνικής Εταιρείας Λαυρίου το 1876. Με αφορμή την τεχνητή ανατίμηση των μετοχών της ίδιας εταιρείας ξεσπά η δεύτερη κρίση του 1884: οι θεωρούμενοι ως πρωταίτιοι της κρίσης αντιμετωπίζονται με κατασταλτικά μέσα. Οι Δ. Βούρος, Δ. Μητσόπουλος και Μ. Νεγρεπόντης, οι οποίοι και είχαν προκαλέσει με αθρόες αγορές την άκρατη υπερτίμηση των λαυρεωτικών μετοχών, φυλακίσθηκαν και κηρύχθηκαν σε κατάσταση πτωχεύσεως. Τέλος, η κρίση του έτους 1892 συνδέεται με την πτώση της Πιστωτικής Τραπέζης. Είναι εύλογο ότι οι φάσεις κρίσεως δεν είναι αναίμακτες: “Διευθνταί καί ανώτεροι •πάλληλοι εταιρικῶν δρυμάτων, αέτοκτονοῦντες, δραπετεύοντες καί παντοίας διαπράττοντες καταχρήσεις καί α σχροκερδίας εἰς βάρος τῶν Μετόχων, καί τοῦτο, ἀλλεῖψει κυβερνητικῆς ἀπιβλέψεως ... τῶν ἂν τοῦς δρύμασι τούτοις φιλοτεχνουμένων Ἰσολογισμῶν”⁽⁴⁾.

Είναι προφανές ότι η έλλειψη κυβερνητικής μέριμνας για την εύρυθμη λειτουργία του αθηναϊκού Χρηματιστηρίου, κατά την υπό εξέταση περίοδο απέτρεψε την επένδυση σε αξίες των σημαντικών ομογενειακών κεφαλαίων. Ανασταλτικά λειτούργησε και το συνεπαγόμενο νομοθετικό κενό, το οποίο δεν κατάφεραν να καλύψουν οι κανονιστικές διατάξεις του Νομοθετικού Διατάγματος της 12ης Ιουνίου 1909. Οι συνθήκες ανασφάλειας που επικράτησαν, συνέτειναν στην υπανάπτυξη της χρηματιστηριακής αγοράς, παρ' όλο που ο ρόλος του θεσμού στην οικονομική ευημερία και ανάπτυξη της χώρας είχε ήδη γίνει ευρέως αποδεκτός. Με την αστάθη φύση του Χρηματιστηρίου

ΙΣΤΟΡΙΑ • ΤΡΑΠΕΖΕΣ

Αθηνών συμπλέουν και οι συνεχείς μετακινήσεις του φορέα. Έτσι, από το Μέγαρο Μελά μεταστεγάζεται στον αριθμό 11 της οδού Σοφοκλέους, ενοικιαζόμενο κτίριο ιδιοκτησίας Στέφανου Ράλλη. Το 1906 ωστόσο το Χρηματιστήριο Αθηνών θα μεταφερθεί σε ιδιόκτητο οίκημα, στη διασταύρωση των οδών Σοφοκλέους και Πεσμαζόγλου. Το κτίριο της οδού Σοφοκλέους αριθμός 11, περιέρχεται στην Τράπεζα Εμποροκλέους, όπου αργότερα θα ανεγερθεί το μέγαρο της διαδόχου της Εμπορικής Τράπεζας⁽⁵⁾.

το χρηματιστήριο στο μεσοπολεμο

I. Το θεσμικό πλαίσιο

Κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, το Χρηματιστήριο Αθηνών μπαίνει σε νέα φάση, την οποία σηματοδοτεί η αλλαγή του νομοθετικού πλαισίου και η κωδικοποίηση των σχετικών διατάξεων. Ο εξορθολογισμός της λειτουργίας του απεικάζει την πρόθεση απορρόφησης των εκροών της οικονομίας και πιστοποιεί τον προσανατολισμό της προς χρηματοοικονομικές μορφές της οικονομικής δραστηριότητας. Ο Νόμος 3632 “περί Χρηματιστηρίων Αξιών” της 17ης Ιουλίου 1928 συστηματοποίησε τις αρχές που διέπουν τη λειτουργία της χρηματιστηριακής αγοράς, καθιερώνοντας την άσκηση εποπτείας και λεπτομερούς ελέγχου της πολιτείας επί του Χρηματιστηρίου⁽⁶⁾. Σύμφωνα με τις διατάξεις του νέου νόμου, ο αριθμός των χρηματιστών μειώθηκε από 142 σε 100, ενώ η τάξη των μεσιτών καταργήθηκε. Η εγγύηση που οι χρηματιστές οφείλουν να καταβάλουν αυξήθηκε σε 250.000 δραχμές, κατατετές στην Εθνική Τράπεζα εντός δέκα ημερών από την έναρξη των καθηκόντων τους. Σημειώνεται ότι σύμφωνα με τις νέες νομοθετικές ρυθμίσεις οι χρηματιστές δεν διορίζονται πλέον από τη διοίκηση, αλλά από ειδικό συμβούλιο, στο οποίο συμμετέχουν τόσο εκπρόσωποι του κλάδου όσο και αντιπρόσωποι του κράτους. Το Χρηματιστήριο εν γένει τελεί υπό την εποπτεία του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, αντιπροσωπευόμενου από τον εκάστοτε διορισμένο κυβερνητικό επίτροπο. Πέραν της κυβερνητικής εποπτείας, το Χρηματιστήριο Αθηνών διοικείται από την Επιτροπή του Χρηματιστηρίου, η οποία εκλέγεται επί διετή θητεία από τα τακτικά μέλη του, εποπτεύει των εργασιών του και διαχειρίζεται την περιουσία του. Η εν λόγω Επιτροπή εκλέγει τον Πρόεδρο του Ιδρύματος, ο οποίος και λειτουργεί ως αντιπρόσωπός του ενώπιον κάθε αρχής. Τέλος, θεσπίζεται το Ειδικό Συμβούλιο του Χρηματιστηρίου, το οποίο – εκτός από το διορισμό των χρηματιστών – γνωμοδοτεί επί των χρηματιστηριακών κανονισμών και καταστατικών και γενικότερα επί του συνόλου των θεμάτων που αφορούν τη λειτουργία του θεσμού. Από τις προαναφερθείσες ρυθμίσεις

κρυσταλλώνεται η κυβερνητική πρόθεση εξορθολογισμού των χρηματοπιστωτικών μηχανισμών, αλλά και η ενδογενής προσπάθεια της χρηματοπιστωτικής αγοράς να οριοθετήσει τη λειτουργία της.

Το 1925 η Τράπεζα Κοσμαδοπούλου απορροφά την Εταιρεία Χρηματιστηρίου Αθηνών και εγκαθιστά υποκατάστημα στο κτίριο που ήταν προηγουμένως ιδιοκτησία της εταιρείας, στην οδό Πεσματζόγλου⁽⁷⁾. Οι συνεχείς μετακινήσεις του φορέα καταδεικνύουν τον ασταθή χαρακτήρα του θεσμού και τους περιορισμούς, στους οποίους υπόκειται το πρώιμο χρηματοπιστωτικό σύστημα. Παράλληλα, η αλληλοδιαδοχή ανάμεσα σε τραπεζική και χρηματοοικονομική χρήση κτιρίων στο κέντρο της Αθήνας μορφοποιεί τη δημιουργία πολεοδομικών ζωνών. Συνεπάγεται, ωστόσο, την άμεση εξάρτηση του χρηματοπιστωτικού θεσμού από το ενήλικο πλέον τραπεζικό σύστημα.

II. Η ανέγερση του κτιρίου, Σοφοκλέους 8-10

Μετά από πρόταση της Επιτροπής Χρηματιστηρίου, η Εθνική Τράπεζα εξετάζει το ενδεχόμενο κατασκευής, με δικές της δαπάνες, κτιρίου, μέρος του οποίου προτίθεται να ενοικιάσει στο Χρηματιστήριο Αθηνών για την κάλυψη των στεγαστικών αναγκών του. Κατά τη Συνεδρίαση της Τεχνικής Επιτροπής του Συμβουλίου Διοικήσεως της ΕΤΕ την 13η Ιουνίου 1928, ο Διοικητής Ιωάννης Δροσόπουλος αναλύει τη σχετική πρόταση. Εξ αρχής διαφαίνεται η μέριμνα για την κατασκευή άνετου και ευπρόσωπου κτιρίου καθώς “*ΑΟ κύριος Διοικητής ἀπρότεινε ἰπως αἱ στοαὶ εἰς τὰς εὐσόδους καὶ ἀξόδους διατηρήσωσι τὸ διον πλάτος τὸν 5 μέτρων. ... ΑΟ κύριος Χατζηκυριάκος [Σύμβουλος ΕΤΕ] ἀνέπτυξε τὰς γνώμας του ἰσον ἀφορᾷ τὸν τεχνικὸ ἀερισμὸν τῆς μεγάλης αὐθούσης τοῦ Χρηματιστηρίου*”⁽⁸⁾. Στο σχετικό Προσύμφωνο, υπογεγραμμένο από τον Διοικητή της ΕΤΕ και τον Πρόεδρο της Επιτροπής Χρηματιστηρίου την 22α Ιουνίου 1928, προβλέπεται η ενοικίαση των σχετικών χώρων με ετήσιο μίσθωμα ενός εκατομμυρίου πληρωτέου από το Χρηματιστήριο. Το τελευταίο αναλαμβάνει τη μίσθωση για λογαριασμό του των Βοχ, που επρόκειτο να κατασκευαστούν, αλλά από τα εισπρακτέα ποσά οφείλει να αποδίδει στην ΕΤΕ 8.000 δραχμές ετησίως για κάθε ενοικιαζόμενο Βοχ. Η διάρκεια της σύμβασης καθορίζεται σε είκοσι έτη, με δικαίωμα ανανέωσης για ακόμη δέκα έτη. Αποφασίζεται η εκτέλεση των έργων υπό την επιστασία της Τεχνικής Υπηρεσίας της Τράπεζας και η ανάθεση τμημάτων σε υπεργολάβους. Πράγματι, τα αρχιτεκτονικά σχέδια εκπονούνται από τον Ν. Ζουμπουλίδη, Προϊστάμενο των Τεχνικών Υπηρεσιών της ΕΤΕ⁽⁹⁾. Την υπογραφή του ιδίου στελέχους φέρει και ο πίνακας με τον αρχικό προϋπολογισμό εσόδων και εξόδων, σχετικά με το εγχείρημα που πρόκειται να αναλάβει η ΕΤΕ. Η δαπάνη υπολογίζεται σε 60.000.000 δραχμές, εκ των οποίων τα 15 εκατομμύρια αντιστοιχούν στην κα-

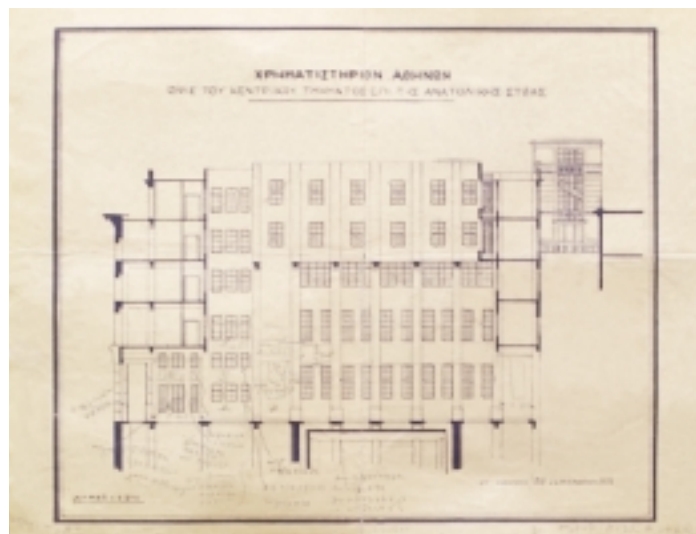
ΙΣΤΟΡΙΑ • ΤΡΑΠΕΖΕΣ

τώπατη τιμή του οικοπέδου της οδού Σοφοκλέους, σε τιμές 1928⁽¹⁰⁾. Τα ετήσια έσοδα από την ενοικίαση των χώρων του Χρηματιστηρίου, των γραφείων, καταστημάτων κλπ φθάνουν τις 4.470.000 δραχ. Σύμφωνα με τους αρχικούς υπολογισμούς, η είσπραξη των ενοικίων επί μια εικοσαετία θα αποδώσει το κεφάλαιο και θα αποφέρει καθαρό τόκο 8%.

Στο σχετικό διαγωνισμό που διενεργείται τον Απρίλιο του 1929 συμμετέχουν έξι γνωστές τεχνικές εταιρείες της εποχής, ενώ μειοδότης αναδεικνύεται η Εταιρεία “Δ. Καψαμπέλης και Σία”. Το προσύμφωνο υπογράφεται την 23η Μαΐου του ιδίου έτους από τον Διοικητή της ΕΤΕ Ιωάννη Δροσόπουλο και τους αντιπροσώπους της Τεχνικής Εταιρείας, Δ. Καψαμπέλη και Γ. Καρατζά. Λίγο αργότερα, με έγγραφο της Τεχνικής Υπηρεσίας της ΕΤΕ ορίζεται ως αποκλειστικός επιβλέπων της εργολαβίας Καψαμπέλη ο μηχανικός Ν. Γαΐτας, τον οποίο η Τράπεζα καθιστά “μόνον •πεύθυνον διά πάσαν άργασίαν γεννησόμενην άκτός συγγραφής,™ ήτοι ή άπιφέρη άνατροπήν αέτέξ και ζημίαν τχν συμφερόντων τέξ Τραπεζής”⁽¹¹⁾.

Τα αρνητικά υπομνήματα για την πορεία των εργασιών δεν αργούν να κάνουν την εμφάνισή τους: “Παρακαλοϋμεν ήπως μάς γνωρίσητε ... τά παρ’ •μχν ληφθέντα μέτρα προς τόνωσιν τχν άργασιχν τοϋ Χρηματιστηρίου, καθ’ ήσον δέν ε μεθα καθ’ ήλου διατεθημένοι νά άνεχθχμεν τήν άξακολούθησιν τέξ καταστάσεως ταύτης”⁽¹²⁾. Τα ίδια ενδοτραπεζικά κείμενα απηγούν το εργασιακό καθεστώς της εποχής και τις συνθήκες εκτελέσεως των εκτεταμένων δημοσίων έργων του μεσοπολέμου: “... τό διά τήν άργασίαν τοϋ χρηματιστηρίου παρ’ •μχν άπασχολούμενον άργατικόν προσωπικόν δέν •περβαίνει τόν άριθμόν τχν ε κοσι πέντε άργατχν κατά μέσον ήρον δι’ σεκαστον άκ τχν δύο άννεαώρων άργασίας ανά ε κοσιτετράωρον. \Αλλ’ ή τροπος οστος τέξ διεξαγωγές τχν άργασιχν τοϋ Χρηματιστηρίου οεδόλως άνταποκρίνεται προς τό πνεϋμα άλλ’ οστε και προς τό γράμμα τέξ συγγραφής •ποχρεώσεων, συμφώνως προς τήν ήτοιαν αή άργασίαι θά όδει νά διεξάγωνται συνεχχς και άδιαλείπτως ε ς 3 εκτάωρα καθ’ ήλην τήν διάρκειαν τοϋ ε κοσιτετράωρου, μηδέ τχν Κυριακχν και ήορτχν άξαιρουμένων”⁽¹³⁾. Τα γνωστά εργατικά προβλήματα της περιόδου παρεισφρύουν στον τυπικό λόγο της γραφειοκρατίας, δημιουργώντας τις διόδους ανάμεσα στην κοινωνική πραγματικότητα και τις προθέσεις εκσυγχρονισμού.

Ο ανάδοχος του έργου δεν αργεί να απαντήσει στις μομφές του τραπεζι-

κού μηχανισμού, καταγράφοντας τους διαχρονικούς προβληματισμούς που απορρέουν από τη σχέση οικονομικής εξουσίας και υπεργολαβίας τεχνικών έργων: “*ἘΗ \Αστυνομική •πηρεσία χορηγήσασα ἴμῶν ±μα τ÷Ἐ ἀνάρξει τ×ν ὄρων ὀδειαν συνεχῶς ἀργασίας, διέταξε διά τ×ν εργάνων της τήν ἀφαρμογήν ταύτης μόνον μέχρι τῆς 11ης νυκτερινῆς αερας ἀπαγορεύσασα τήν ἀργασίαν κατά τās κεκανονισμένας αερας νυκτερινῆς ἴμυχίας, ≥τοι 11 μμ. ≤ως 7 πμ. Συνεπεί÷α τῆς ἀπαγορεύσεως ταύτης δέν ἀδυνήθημεν νά ἀφαρομόσωμεν καί τρίτον δωρον, κατά τās •πό τῆς συγγραφῆς •ποχεώσεων προβλεπόμενα*”⁽¹⁴⁾. Εξ ἄλλου, συνεχίζουν οι ιθύνοντες της τεχνικής εται-

ρείας, η Αστυνομία, ακολουθώντας τις απαγορεύσεις του Νόμου, δεν επέτρεψε, παρά για ορισμένες μόνο Κυριακές, την εργασία στο υπό ανέγερση κτίριο: “*Ὅσον ἀφορᾷ τήν διακοπήν τῆς ἀργασίας κατά τήν τελευταίαν Κυριακήν 24 τρεχ. ταύτην ἀπέτρεψεν ἴμῆσις τ×ν ἀργασί×ν κατά τήν ἴμῆραν ἀεινήν, ως ἀπωφελήθημεν Ἔνα χορηγήσωμεν ες τό προσωπικόν α τηθείσαν •π’ αέτοῦ ἀνάπαισιν*”⁽¹⁵⁾. Τα αρχαικά τεκμήρια καταγράφουν την πραγματικότητα της εποχής, ὅσον αφορά τις εργασιακές σχέσεις και αναπαριστούν με σαφήνεια το δρόμο που οι κοινωνίες ἔχουν διανύσει σε σχέση με τα δικαιώματα των εργαζομένων. Συνεπώς, δεν εντυπωσιάζει η ἔγνοια των αναδόχων του ἔργου να δικαιολογήσουν τις καθυστερήσεις, οι οποίες οφείλονται στην υποαπασχόληση, σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής, του εργατικού δυναμικού. Τέλος, η Τεχνική Εταιρεία “*Δ. Καψαμπέλης και Σία*” δεν παραλείπει να τονίσει ότι οι καθυστερήσεις της ανεγέρσεως οφείλονται στην προσθήκη νέων ἔργων εκσκαφών, τα οποία δεν είχαν προβλεφθεῖ στον αρχικό προϋπολογισμό και το χρονοδιάγραμμα της κατασκευῆς του κτιρίου στην οδό Σοφοκλέους.

Τελικά οι κύριες οικοδομικές εργασίες παραδίδονται από την ανάδοχο Εταιρεία την 1η Σεπτεμβρίου 1932, τρία ἔτη μετά την έναρξη του εργοταξίου. Ωστόσο, ὅπως προκύπτει από την αλληλογραφία μεταξύ ΕΤΕ και εργοληπτών, κατά την εκκαθάριση των μεταξύ των λογαριασμών ανεφύησαν διαφορές, σχετικές με την τιμολόγηση εργασιών που σύμφωνα με τον ανάδοχο δεν απορρέουν από τους ὄρους της σύμβασης. Την επιδίκαση της υπόθεσης ἀνέλαβε η προβλεπόμενη διαιτησία, την οποία αποτελούν ἕνας αντιπρόσωπος της ΕΤΕ, υπό την ιδιότητα του Επιθεωρητή Δημοσίων Εργων, και ἕνας Αρχιτέκτονας-μηχανικός, αντιπρόσωπος της Τεχνικής Εταιρείας. Η αδυναμία των

ΙΣΤΟΡΙΑ • ΤΡΑΠΕΖΕΣ

εκατέρωθεν αντιπροσώπων να διευθετήσουν τη διαφορά, οδηγεί στην επιδίκαση της υπόθεσης. Παρά τις αρνητικές γνωμοδοτήσεις του Δικαστικού Τμήματος της ΕΤΕ, εκδικάζεται μέρος της αιτούμενης διαφοράς υπέρ των αναδόχων το Δεκέμβριο του 1934, ενώ ορίζεται τόκος 5% για τις πληρωμές που έχουν εν τω μεταξύ καθυστερήσει⁽¹⁶⁾. Ήδη το κτίριο έχει περατωθεί, καθώς οι εργασίες για τις επιμέρους κατασκευές (υδραυλικά, χρωματογραφικά κλπ.) έχουν προκηρυχθεί και εκτελεσθεί κατά την περίοδο 1931-1933.

Πέραν του γεγονότος ότι η ανέγερση του κτιρίου του Χρηματιστηρίου αναδεικνύει τις συναρμογές μεταξύ οικονομικών θεσμών και υλικού πολιτισμού, το συγγενές αρχαιακό υλικό καταγράφει και τις αφανείς όψεις της ανάπτυξης, όπως την υποχώρηση των παραδοσιακών μορφών της οικονομίας εμπρός στα νέα πρότυπα. Η περίπτωση εμπόρου ο οποίος, βλέποντας την επιχείρησή του να οδεύει στην καταστροφή λόγω της γειννίας με το παρακείμενο εργοτάξιο του Χρηματιστηρίου, ζητά χρηματική αποζημίωση από την Εθνική Τράπεζα, θα πρέπει να εκληφθεί ως παράδειγμα της παραπάνω διαδικασίας, ξεπερνώντας μια ανεκδοτολογική ανάγνωση: “\Απόρροια τῆς καταστάσεως ταύτης [τὸν ἀργασίον δηλαδή τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ Χρηματιστηρίου] • πῆρξε ἡ τελεία χαλάρωσις τῆς οικονομικῆς κινήσεως τῆς ἀπικειρησεῶς μου μέχρι τοῦ σημείου αἰστέ ἡ μὲν ο κογένειά μου νά • ποφέρη ἀγώ δέ νά καθυστερῶ ἀνοίγια τοῦ καταστήματος... \Εκ τῆς ὄνω καταστάσεως κανὼς ἀζημιώθην μέχρι τοῦδε, βλέπω δέ καταστρεφόμενην ζσημέραν τήν ἀπικειρησή μου δι’ ἂν διέθεσα μακροχρονίους κόπους, δαπάναις καὶ στερήσεις”⁽¹⁷⁾.

Η απόφαση ανέγερσης του κτιρίου του Χρηματιστηρίου Αθηνών, καταγράφει το σημαίνοντα ρόλο που η Εθνική Τράπεζα έπαιξε στην ανάπτυξη των χρηματοοικονομικών μηχανισμών, ενώ επιβεβαιώνει την ύπαρξη πολλών γύρω από τους οποίους ξεδιπλώνονται οι οικονομικές στρατηγικές. Το γεγονός ότι το αρχικό εικοσαετές ενοικιοστάσιο του Χρηματιστηρίου ανανεώθηκε πολλαπλά, καθώς και η εμφάνιση του κτιρίου ως ιδιοκτησία της Εθνικής Τράπεζας μέχρι τους πρόσφατους Απολογισμούς του Ιδρύματος, τεκμηριώνουν την παραπάνω πρόταση.

ΜΕΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΜΕΤΟΧΕΣ

Όπως ήδη παρατηρήθηκε, στο Χρηματιστήριο Αθηνών γίνεται διαπραγμάτευση χρεωγράφων των εθνικών δανείων και ομολόγων, αλλά και μετοχών ορισμένων ανωνύμων εταιρειών. Με νομοθετική ρύθμιση γίνεται το 1919 εφικτή η εισαγωγή μετοχών, εταιρειών με μικρότερο κύκλο εργασιών⁽¹⁸⁾. Πρόκειται κυρίως για τραπεζικές επιχειρήσεις, εταιρείες δημοσίων έργων, αεροπολικές, σιδηροδρομικές κλπ. Οι ανακατατάξεις όσον αφορά τις μετοχές των τραπεζών καταγράφουν την πορεία εξέλιξης του ελληνικού τραπεζικού συστήματος⁽¹⁹⁾. Διαχρονικό βαρόμετρο της λειτουργίας του αθηναϊκού Χρηματιστηρίου η μετοχή της Εθνικής Τράπεζας αντανακλά τις μεταπτώσεις του χρηματιστηριακού δείκτη. Ας αναφερθεί ενδεικτικά ότι, στις αρχές του XX αιώνα, η ανώτατη τιμή της μετοχής της κυμαίνεται από 4.230 το 1900 σε 5.100 δραχμές το 1917. Αντίστοιχα, οι κατώτατες τιμές αγγίζουν τις 3.725 δραχμές με την αγωγή του αιώνα και τις 4.730 δραχμές το 1917⁽²⁰⁾.

Η μετοχή της ΕΤΕ συνδέεται εξ άλλου με την ιστορική συγκυρία της ίδρυσης του οργανισμού. Το Βασιλικό Διάταγμα του Απριλίου 1841 περιέλαβε τους καταστατικούς όρους της συστάσεως της Τραπεζής και καθόρισε τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των μετόχων. Αμέσως μετά τη δημοσίευση του Διατάγματος “*ἡπί τῶν Ἐσωτερικῶν γραμματεία τῆς Ἐπικρατείας ὅσπευσε νά δώσῃ ἡ μείζονα ἐς τὰ ληφθέντα μέτρα διάδοσιν καί ἄξαιρῶσα τό ἀσφαλές καί ἀπικερδές τῆς ἀπιχειρήσεως νά ἀπικαλεσθῇ τήν συνδρομήν τῶν μεδαπῶν καί ἄλλοδαπῶν κεφαλαίων*”⁽²¹⁾. Πράγματι, η ανταπόκριση των εγχώριων και ξένων κεφαλαίων δεν ήταν ασήμαντη, χάριν και στα φιλελληνικά και πατριωτικά αισθήματα των επενδυτών, αλλά και στις προσπάθειες των Εϋνάρδου και Γ. Σταύρου. Σύμφωνα με το μετοχολόγιο της Εθνικής πρώτος μέτοχος εγγράφηκε ο Κ. Βράννης για 150 μετοχές. Ανάμεσα στα πρώτα ονόματα των μετόχων συγκαταλέγονται, εκτός της ελληνικής κυβερνήσεως που εγγράφηκε για 1.000 μετοχές, οι Εϋνάρδος και Γ. Σταύρος, αλλά και ο Βασιλιάς Λουδοβίκος της Βαυαρίας για 200 μετοχές, οι αδελφοί Rothschild για 100 μετοχές και ο μετέπειτα εθνικός ευεργέτης Ζωσιμάς για 250⁽²²⁾. Κατά τη διάρκεια του XIX αιώνα, η Εθνική Τράπεζα εκδίδει 20.000 μετοχές με ονομαστική τιμή εκδόσεως 1.000 δραχμές, ενώ το αποθεματικό της κεφάλαιο αντιστοιχεί σε 20.000.000 δρχ. Σύμφωνα δε με το Καταστατικό της Τράπεζας, η Γενική Συνέλευση των Μετόχων συνέρχεται κατά το α' δεκαπενθήμερο του Φεβρουαρίου κάθε έτους. Η συνέλευση βρίσκεται σε απαρτία όταν είναι παρόντα τουλάχιστον 30 μέλη, τα οποία θα πρέπει να αντιπροσωπεύουν 50 μετόχους. Μολονότι οι ψήφοι που αντιστοιχούν σε κάθε μέτοχο είναι ανάλογες των μετοχών των οποίων είναι κάτοχος, δεν είναι δυνατή η συγκέντρωση πάνω από 12 ψήφων

ΙΣΤΟΡΙΑ • ΤΡΑΠΕΖΕΣ

ανά μέτοχο, οποιοσδήποτε κι αν είναι ο αριθμός των κεκτημένων ή αντιπροσωπευόμενων μετοχών⁽²³⁾. Παρουσιάζοντας από την ίδρυσή της τα χαρακτηριστικά μιας ανώνυμης εταιρείας, η ΕΤΕ βλέπει το εταιρικό της κεφάλαιο διάσπαρτο στην ιδιοκτησία πολλών μικρών μετόχων⁽²⁴⁾. Συνεπώς, η κατανομή των ψήφων στη Γενική Συνέλευση των μετόχων δεν μπορεί παρά να έχει “θεωρητικό” χαρακτήρα, καθώς οι συσχετισμοί ανάμεσα στους μετόχους αναπαράγουν την ιδιαίτερη υφή των κοινωνικών σχέσεων: ειδικά μέσα από το πρίσμα της ιστορικής συγκυρίας, η οικονομική εξουσία δεν είναι απότοκο “παρθενογένεσης”, αλλά λειτουργεί ως αντιστιξία στην εξέλιξη των κοινωνικών δομών.

Η εκ των πραγμάτων συνοπτική παρουσίαση κάποιων από τους μηχανισμούς που διέπουν την αθηναϊκή χρηματιστηριακή αγορά έως τη σημαντική τομή, η οποία επήλθε [στην ελληνική οικονομία] με τη νομισματική σταθεροποίηση του 1828, απεικάζει τις αντιστάσεις των νεοεισαχθέντων θεσμών και τις προβολές τους στην κοινωνική πραγματικότητα. Η σχέση είναι αμφίδρομη. Οι αδράνειες κατά την πορεία εξέλιξης του μηχανισμού της αγοράς λειτουργούν προφανώς ανασταλτικά, αλλά και αναδεικνύουν κάποτε την απορροφητική τους ικανότητα, αναφορικά με τους οικονομικούς νεωτερισμούς. Ο εκσυγχρονισμός όντας δέσμιος μακροχρόνιων οικονομικών και κοινωνικών δομών⁽²⁵⁾, λειτουργεί και ως αντανάκλαση της δυναμικής των κοινωνιών και του βαθμού προσαρμογής τους στα νέα αιτούμενα της διεθνούς συγκυρίας.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλονται στους κ.κ. Ν. Παντελάκη και Ζ. Συνοδινό, του Ιστορικού Αρχείου ΕΤΕ. Χωρίς την πολύτιμη συμβολή τους η εκπόνηση του κειμένου θα ήταν αδύνατη.

⁽¹⁾ Ν. Γ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Χρηματιστική κλείς φάσματος Χρηματιστηρίου Αθηνών διαπραγματευόμενα άξια, Έν Αθήναις, ΑΕΡμΕΣ, 1908, σ. 9.

⁽²⁾ Μεγάλη ΑΕλληνική Εγκυκλοπαίδεια, λήμμα “Χρηματιστήριο”, Αθήνα, β’ έκδοση, χχ., τ. ΚΔ’, σ. 702.

⁽³⁾ Ιστορικό Αρχείο. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Το νέο κτήριο Διοικήσεως. Από την κατοικία του Γεωργίου Σταύρου στο επιτελικό κέντρο του Ομίλου της Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα, 1999, σ. 72.

⁽⁴⁾ Ν. Γ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Χρηματιστική κλείς ...op. cit., σ. 10.

⁽⁵⁾ Ιστορικό Αρχείο. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Το νέο κτήριο Διοικήσεως ...op. cit., σ. 73.

⁽⁶⁾ Μεγάλη ΑΕλληνική Ύγκυκλοπαίδεια, Τόμος 10, ΑΕλλάς, Λήμμα, “Χρηματιστήριον”, \Αθήναι, Πυρσός, 1934, σ. 158-161.

⁽⁷⁾ *Ibid*, σ. 74.

⁽⁸⁾ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Τεχνικές Υπηρεσίες, Υποσειρά: Ανέγερση κτιρίου ΧΑΑ, Φ. 1.

⁽⁹⁾ Η συμμετοχή του Ν. Ζουμπουλίδη στον κατασκευαστικό πυρετό των ελληνικών τραπεζών κατά το μεσοπόλεμο, είναι ευρέως γνωστή. Άλλωστε, από τη δράση ανώτερων τεχνικών στελεχών καταφαίνεται η δημιουργία ενός πυρήνα αρχιτεκτόνων και μηχανικών που αναλαμβάνουν να υλοποιήσουν τις προαιρέσεις των Διοικήσεων των Τραπεζών. Η υπόθεση εργασίας για τη σύνδεση του εγχειρήματος του εκσυγχρονισμού με την κατασκευή νέων τραπεζικών κτιρίων ελέγχεται ως αληθοφανής.

⁽¹⁰⁾ Σημειώνεται ότι πρόκειται για ιδιοκτησία της ΕΤΕ, αγορά στην οποία προέβη το Νοέμβριο και Δεκέμβριο του 1916, καταβάλλοντας, για δύο ιδιοκτησίες συνολικά, το αντίτιμο των 732.000 δραχμών.

⁽¹¹⁾ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Τεχνικές Υπηρεσίες, Υποσειρά: Ανέγερση κτιρίου ΧΑΑ, Φ. 3, έγγραφο της 3ης Ιουλίου 1929, υπογεγραμμένο από τον Προϊστάμενο της Τεχνικής Υπηρεσίας ΕΤΕ Ν. Ζουμπουλίδη.

⁽¹²⁾ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Τεχνικές Υπηρεσίες, Υποσειρά: Ανέγερση κτιρίου ΧΑΑ, Φ. 7, έγγραφο της 27ης Νοεμβρίου 1929 προς την Ανώνυμο Τεχνική Εταιρεία “Δ. Καψαμπέλης & Σία”, υπογεγραμμένο από τον εντεταλμένο Σύμβουλο.

⁽¹³⁾ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Τεχνικές Υπηρεσίες, Υποσειρά: Ανέγερση κτιρίου ΧΑΑ, Φ. 7, έγγραφο της 27ης Νοεμβρίου 1929 προς την Ανώνυμο Τεχνική Εταιρεία “Δ. Καψαμπέλης & Σία”, υπογεγραμμένο από τον εντεταλμένο Σύμβουλο.

⁽¹⁴⁾ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Τεχνικές Υπηρεσίες, Υποσειρά: Ανέγερση κτιρίου ΧΑΑ, Φ. 7, έγγραφο της Ανωνύμου Τεχνικής Εταιρείας Δ. Καψαμπέλης & Σία προς την Τεχνική Εταιρεία της ΕΤΕ, της 30ής Νοεμβρίου 1929.

⁽¹⁵⁾ *Ibid*.

⁽¹⁶⁾ *Cf.* τα έγγραφα σχετικά με την επιδίκαση της υπόθεσης: ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Τεχνικές Υπηρεσίες, Υποσειρά: Ανέγερση κτιρίου ΧΑΑ, Φ. 16, Φεβρουάριος-Δεκέμβριος 1934.

⁽¹⁷⁾ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Τεχνικές Υπηρεσίες, Υποσειρά: Ανέγερση κτιρίου ΧΑΑ, Φ. 7, αίτηση επιπλοποιού της οδού Σοφοκλέους προς τη Διοίκηση της ΕΤΕ, της 3ης Απριλίου 1930.

⁽¹⁸⁾ Σύμφωνα με το Νόμο 1308/1919, έχουν δικαίωμα εισαγωγής οι εταιρείες με καταβεβλημένο μετοχικό κεφάλαιο τουλάχιστον δύο εκατομμυρίων και δημοσιεύσεως από της συστάσεώς τους δύο ετησίων ισολογισμών ή με καταβεβλημένο κεφάλαιο πέντε εκατομμυρίων δραχμών και δημοσιεύσεως ενός ισολογισμού.

⁽¹⁹⁾ Αναλυτικά στοιχεία για τις τραπεζικές μετοχές παρατίθενται στο σχετικό τμήμα της Επετηρίδος του Χρηματιστηρίου, που εκδίδεται με κάποια συστηματικότητα από το 1911.

⁽²⁰⁾ *Cf.* \Επετηρίς τοῦ Χρηματιστηρίου \Αθηνῶν, παρέχουσα ἀπὶ τῆς βάσει ἀπιστήμων ἀγγράφων ἀκριβείς πληροφορίες περὶ τῶν ἀνὰ εἰς διαπραγματευόμενων ἀξιῶν, ὅτι 1916 καὶ 1917, \Εν \Αθήναις, 1918, σ. 81.

⁽²¹⁾ \Επετηρίς τοῦ Χρηματιστηρίου \Αθηνῶν, συνταχθεῖσα ἀπὶ τῆς βάσει ἀπιστήμων πηγῶν, \Εν \Αθήναις, 1926, σ. 73-74.

⁽²²⁾ *Ibid*.

⁽²³⁾ \Επετηρίς τοῦ Χρηματιστηρίου \Αθηνῶν, παρέχουσα ἀπὶ τῆς βάσει ἀπιστήμων ἀγγράφων ἀκριβείς πληροφορίες περὶ τῶν ἀνὰ εἰς διαπραγματευόμενων ἀξιῶν, ὅτι 1916 καὶ 1917, \Εν \Αθήναις, 1918, σ. 73.

⁽²⁴⁾ Αλίχη Βαξεβάνογλου, Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι 1900-1940. Κοινωνική και οικονομική προσέγγιση, Αθήνα, Θεμέλιο, 1994, σ. 63.

⁽²⁵⁾ Σύμφωνα με μια πάντα επίκαιρη παρατήρηση του Καθηγητή Σπ. Ασδραχά [*Cf.*, *idem*, Εισαγωγικό Σημείωμα, *in*: Α. Βαξεβάνογλου, Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι ... *op. cit.*, σ. 15.

ΙΣΤΟΡΙΑ • ΤΡΑΠΕΖΕΣ

μνεία βιβλιογραφίας για την ιστορία του Χρηματιστηρίου Αθηνών

Οι πηγές, έμμεσες και άμεσες, που περιέχονται στον παρακάτω συνοπτικό κατάλογο, χρησιμοποιήθηκαν για τη σύνταξη των κειμένων: *Προς τη διαμόρφωση των οικονομικών μηχανισμών. Το παράδειγμα της χρηματιστηριακής αγοράς*, Δελτίον ΕΕΤ, 21-22, Α'-Β' τριμηνία 2000, σ. 109-123, καθώς και της παρούσης μελέτης. Εξυπακούεται πως η βιβλιογραφία που παρατίθεται εδώ δεν μπορεί παρά να έχει ενημερωτικό χαρακτήρα και κατά καμία περίπτωση δεν εξαντλεί τις επί του θέματος πηγές.

I. Αρχειακές πηγές

Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος

Σειρά: Τεχνικές Υπηρεσίες, Υποσειρά: Ανέγερση κτιρίου του ΧΑΑ, Φάκελλοι 1-32, 1928-1934.

Σειρά: Μέτοχοι-Μετοχές @

II. Πηγές δημοσιευμένες [Τύπος, δημοσιεύματα του Χρηματιστηρίου, Κοινοβουλευτικές πηγές]

\Επετηρίς τοῦ Χρηματιστηρίου \Αθηνῶν, παρέχουσα ἀπὶ τῶν βάσει ἀπιστήμων ἀγγράφων ἀκριβείς πληροφορίες περὶ τῶν ἀνὰ αἰτέω διαπραγματευόμενων ἄξιων, ὅτος 1911. \Εν \Αθήναις, 1911.

\Επετηρίς τοῦ Χρηματιστηρίου \Αθηνῶν, παρέχουσα ἀπὶ τῶν βάσει ἀπιστήμων ἀγγράφων ἀκριβείς πληροφορίες περὶ τῶν ἀνὰ αἰτέω διαπραγματευόμενων ἄξιων, ὅτη 1916 καὶ 1917. \Εν \Αθήναις, 1918.

\Επετηρίς τοῦ Χρηματιστηρίου \Αθηνῶν, συνταχθεῖσα ἀπὶ τῶν βάσει ἀπιστήμων πηγῶν, ὅτος 1926. \Εν \Αθήναις, 1926.

\Επετηρίς τοῦ Χρηματιστηρίου \Αθηνῶν, συνταχθεῖσα ἀπὶ τῶν βάσει ἀπιστήμων πηγῶν, Παράρτημα 1930-1931. \Εν \Αθήναις, 1931.

\Εφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς. Περίοδος Γ' - Σύνοδος Β', Τ. 1.[Συζητήσεις ἀπὶ τῶν Νομοσχεδίων “περὶ φορολογίας τῶν ἀκβολάδων Λαυρίου” καὶ “περὶ παραχωρήσεως τῶν ἀκβολάδων Λαυρίου”].

\Εφημερίς Χρηματιστηρίου, ἀκιδόμενη ἀπὸ τὸ 1922, •πὸ τὴν διεύθυνση τοῦ Ν. Π. \Υγγλέση. Μαλαγαρδῆς, Α. Ν. Γενικὴ Κωδικοποίησις ἰλοκλήρου τῆς σχοῦσης ἑλληνικῆς νομοθεσίας ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ \Ελληνικοῦ Κράτους μέχρι σήμερον, 1821-1933. \Εν \Αθήναις, 1932-1937, τ. 16.

III. Βιβλιογραφία

III. 1. Ἑλληνική

ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Σ. Ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ οικονομία. ΙΗ καὶ ΙΘ αἰῶνες. Ὑποθέσεις καὶ προσεγγίσεις. Ἀθήνα, 1988, β' εκδ.

ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ, Ι. Α. Ἱστορία τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος. Ἀναστατικὴ ἀνατύπωση τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1902. Ἀθήνα, ΜΙΕΤΕ, 1980.

ΒΑΣΕΒΑΝΟΓΛΟΥ, ΑΛΙΚΗ. Οἱ Ἕλληνες κεφαλαιούχοι 1900-1940. Κοινωνικὴ καὶ οικονομικὴ προσέγγιση. Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1994.

ΔΕΡΜΑΤΗΣ, Γ. Ν. Ἡ οικονομικὴ λειτουργία τῆς πόλης τοῦ Λαυρίου στὴ χρονικὴ περίοδο 1865-1909. Οἱ συνέπειες στὴν οικονομικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ τῆς Ἑλλάδος. Λαύριο, Βιβλιοθήκη τῆς Ἐταιρείας Μελετῶν Λαυρεωτικῆς, 1990.

Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο. Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος. Το νέο κτήριο Διοικήσεως. Ἀπὸ τὴν κατοικία τοῦ Γεωργίου Σταύρου στὸ ἐπιτελικὸ κέντρο τοῦ Ομίλου τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς. Ἀθήνα, 1999.

Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια, λήμμα “Χρηματιστήριον”, Ἀθήνα, β' ἐκδοσι, χχ., τ. ΚΔ', σ. 702-704.

Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια, Τόμος 10, Ἑλλάς, Λήμμα, “Χρηματιστήριον”, Ἀθήνα, Πυρσός, 1934.

ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Ν. Γ. Χρηματιστικὴ κλεισὴ ἡ αὐτὴ ἐν τῷ Χρηματιστηρίῳ Ἀθηνῶν διαπραγματευόμενα ἀξία. Ἀθήνα, Ἐρμῆς, 1908.

ΣΒΟΡΩΝΟΣ, Ν. Ἐπισκόπηση τῆς Νεοελληνικῆς Ἱστορίας. Βιβλιογραφικὸς Ὁδηγὸς Σπ. Ἀσδραχά. Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1988, ἐκδοσι α'.

ΙΣΤΟΡΙΑ • ΤΡΑΠΕΖΕΣ

ΣΥΓΓΡΟΣ, Α. Απομνημονεύματα. Επιμέλεια-Εισαγωγή Άλκης Αγγέλου, Μαρία Χριστίνα Χατζηιωάννου. Ανατύπωση της έκδοσης του 1908. Αθήνα, Εστία, 1998, τόμοι 3.

ΨΑΛΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, Μ. (επιμ.). Κείμενα για την ελληνική βιομηχανία το 19ο αιώνα. Φυσική συνέχεια ή προσασία; Αθήνα, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1994.

III. 2. Ξενόγλωσση

GUILLAME, A., M. – CL. ESPOSITO. Londres. Histoire d'une place financière. Παρίσι, PUF (coll. "Politique d'aujourd'hui"), 1993.

GONNEAU, J.-C. La bourse de Londres. Παρίσι, Economica, 1990.

HOBSBAWM, E. J. Industry and Empire. Λονδίνο, 1990.

LE GOFF, J. La bourse et la vie. Economie et religion au Moyen Age. Παρίσι, Hachette (coll. "Textes du XXe siècle"), 1986.

MCRAE, H., FR. CAIRNCROSS. Capital City. London as a financial centre. Λονδίνο, Methuen, 1973.

MITCHEL, G., Y. ABOLAFIA. Making markets. Opportunism and restraint on Wall Street. Λονδίνο, 1996.

MORGAN, E. V., W. A. THOMAS. The Stock Exchange. Its history and functions. Λονδίνο, β' έκδοση, 1969.

WARSHOW IRVING G. Wall Street. Histoire de la Bourse de New York des origines à 1930. Παρίσι, Payot, γαλ. μετ.

Ιστορία των σιδηροδρόμων

Η ανάπτυξη των οικονομικών μηχανισμών κατά τον XIX αιώνα, είναι αλληλένδετη με την τεχνολογική εξέλιξη, καθώς η τελευταία επέτρεψε τη μαζικότερη παραγωγή αγαθών και τη μετάβαση σε νέες μορφές εμπορίου. Η παγίωση των χρηματιστηριακών αγορών, νέων άλλωστε μορφών διαπραγματεύσεως του πλούτου υπό τον τύπο χρηματιστηριακών αξιών, συνδέεται άμεσα με την ανάπτυξη των σιδηροδρομικών δικτύων, κατ'αρχάς στον αγγλοσαξωνικό και ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο. Ο σιδηρόδρομος όχι μόνο συνέτεινε στην ανάπτυξη των εμπορικών σχέσεων επιταχύνοντας τις εμπορικές πράξεις, αλλά και προέβαλε την έννοια του κοινού οικονομικού χώρου, διευκολύνοντας τις επαφές μεταξύ των ανθρώπων. Για τους παραπάνω λόγους, η εξέλιξη των σιδηροδρόμων δεν αποτελεί αποκλειστικά αντικείμενο της ιστορίας της τεχνολογίας ή της ιστορίας του υλικού πολιτισμού, αλλά εφάπτεται και των ενδιαφερόντων της οικονομικής ιστορίας. Η ευρεία χρήση της ατμομηχανής, τεχνολογικής καινοτομίας με ευρείες επιπτώσεις, επέφερε μια πραγματική επανάσταση.

βιβλιογραφικές αναφορές

ALBRO, MARTIN. *Railroads triumphant. The growth, rejection, and rebirth of a vital american force*. New York/Oxford, Oxford University Press, 1992, σ. 428.

Η διαχρονική εξέλιξη του αμερικανικού σιδηροδρόμου αναλύεται σε συναρμογή με την ανάπτυξη της οικονομίας. Η μελέτη, καλύπτοντας την περίοδο από το 1830 έως το 1990, εστιάζει στη συντελούμενη μετάβαση από ένα μερκαντιλιστικό οικονομικό πρότυπο στη γιγάντωση του δευτερογενούς τομέα της οικονομίας. Η βιομηχανική “άνδρωση” των ΗΠΑ συμπορεύεται, κατά το συγγραφέα, με τη σταδιακή ανάπτυξη του σιδηροδρομικού δικτύου. Διερευνώνται παράλληλα οι επιπτώσεις της εξάπλωσης του σιδηροδρόμου, όσον αφορά τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, η κοινωνική επομένως διάσταση του θέματος. Εξ άλλου, ιδιαίτερη βαρύτητα προσδίδεται στην πολιτική συγκυρία, καθώς σύμφωνα με το συγγραφέα *Its all politics!* [*ibid*, σ. 339-371].

DOBBIN, FRANK. *Forging industrial policy. The United States, Britain, and France in the railway age*. Cambridge/New York/Melbroune, Cambridge University Press, 1997, α' έκδοση 1994, σ. 262.

Επιλέγοντας μια συγκριτική ανάλυση, η μελέτη περιστρέφεται γύρω από το ερώτημα σχετικά με τις διαφορετικές προσεγγίσεις που ακολουθούνται σήμερα από τα κράτη, όσον αφορά την ανάπτυξη στρατηγικών στη βιομηχανική τους πολιτική. Ανατρέχοντας στις ρίζες της εκβιομηχάνισης κατά το XIX αιώνα, ο Fr. Dobbin ακολουθεί το μίτο των σιδηροδρόμων, μιας από τις πρώτες μοντέρνες βιομηχανίες. Σύμφωνα με το συγγραφέα, οι ΗΠΑ χρησιμοποίησαν το δόγμα του αυτοπροσδιορισμού των κοινοτήτων, ακριβώς για να χορηγήσουν στις τελευταίες εκτεταμένες αρμοδιότητες όσον αφορά την προαγωγή των σιδηροδρόμων. Στη Γαλλία, ο συγκεντρωτισμός του Κράτους επέτρεψε τις διευρυμένες αρμοδιότητες των τεχνικών στελεχών, εξαρτώμενων από την κρατική μηχανή, που ανέλαβαν να διεκπεραιώσουν τα σιδηροδρομικά έργα. Η αγγλική περίπτωση είναι διαφορετική: τα έργα εκτελούνται βάσει ιδιωτικής πρωτοβουλίας, χωρίς παρεμβάσεις από τα κυβερνητικά τεχνικά στελέχη. Συνεπώς, το ιδεολογικό υπόστρωμα της βιομηχανικής ανάπτυξης συνάδει με τους θεσμούς που λειτούργησαν υποστηρικτικά, όσον αφορά τη συγκρότηση της κρατικής μηχανής.

HAYWOOD, MOWBRAY RICHARD. *Russia enters the railway age, 1842-1855*. New York, Columbia University Press (coll. East European Monographs), 1998, σ. 635.

Βασισμένη σε αρχειακή και βιβλιογραφική έρευνα, η μελέτη παρακολουθεί την κατασκευή του σιδηροδρόμου Αγίας Πετρούπολης-Μόσχας, με ημερολογιακή σχεδόν ακρίβεια. Καταγράφονται τα διοικητικά, οικονομικά και τεχνικά προβλήματα, η προέλευση των μηχανικών και της εργατικής δύναμης, η χρησιμοποιούμενη τεχνολογία κλπ. Παράλληλα, γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στα σχέδια για την κατασκευή άλλων σιδηροδρομικών γραμμών, κατά την περίοδο 1843-1855: πρόκειται για τη γραμμή Αγία Πετρούπολη-Βαρσοβία, και για τους σχεδιαζόμενους ιδιωτικούς σιδηροδρόμους της Βόρειας Θάλασσας. Σύμφωνα με την άποψη του συγγραφέα, η τσαρική κυβέρνηση δεν είδε στο σιδηροδρομικό δίκτυο ένα εργαλείο κοινωνικής αλλαγής, προσδοκώντας αντίθετα ότι η τεχνολογική καινοτομία θα ενδυναμώσει το υπάρχον σύστημα.

